

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра спортивного туризму

**Кухтій А.О.
Лабарткава К.В.**

ЛЕКЦІЯ № 6

Туристські маршрути. Схеми туристичних маршрутів

з навчальної дисципліни

**„Організація краєзнавчо-туристичної роботи”
для студентів спеціальності 073 „Менеджмент”**

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри спортивного
туризму
„_” _____ 202_ р. протокол № __
Зав.кафедри _____ Кухтій А.О.

Лекція 6. Туристські маршрути. Схеми туристичних маршрутів

План.

1. Загальні положення щодо організації спортивно-оздоровчих походів.
2. Формування туристичної групи – важливий етап підготовки до турпоходу.
3. Самоврядування туристичної групи. Туристичні посади в групі.
4. Методи фіксації інформації під час туристського походу.

1. Загальні положення щодо організації спортивно-оздоровчих походів.

Будь-який туристичний похід планується, організовується і готується. По суті, він починається задовго до виходу групи на маршрут і завершується не після закінчення активної частини походу, а тоді, коли будуть вирішені питання, пов'язані з підбиттям його підсумків та оформленням всіх документів. Це багатогранна і трудомістка робота включає в себе чотири послідовні етапи: 1) організація; 2) підготовка; 3) проведення; 4) підбиття підсумків.

Етап організації походу, починаючи із задуму, визначення мети і завдань, планування і вирішення різноманітних організаційних питань, завершується переїздом в пункт початку маршруту, а іноді і декілька пізніше – після організації закидувальних операцій, якщо такі виконувалися неактивним способом, а за допомогою транспорту.

Етап підготовки проходить з деяким тимчасовим зсувом по відношенню до етапу організації. Фактично повна підготовка до походу закінчується тоді, коли завершується робота по здійсненню закидань (самостійно, активним способом), розвідок, акліматизації учасників.

На етапі проведення походу туристською групою виконується різноманітна робота, яка виходить за рамки простого проходження маршруту: ведення похідного щоденника, опис складних ділянок маршруту і фотографування, корегування картографічного матеріалу, виконання завдань науково-виробничих, громадських організацій і установ, і т.ін. Все це є

матеріалом для підготовки *звіту про похід* – головної і найбільш трудомісткої частини етапу підбиття підсумків походу.

Та обставина, що організація і підготовка здійснюється не послідовно, а практично паралельно один одному, багато в чому ускладнює не тільки їх розгляд, але і практичну реалізацію. Таким чином, *організація, підготовка, проведення і підбиття підсумків туристського походу* (спортивного, спортивно-оздоровчого, учбового або туристичної експедиції) – *це комплекс паралельних і послідовних заходів, що забезпечують досягнення послабленої мети і вирішення основних завдань при максимальному оздоровчому ефекті і повній безпеці учасників.*

Організаційний етап підготовчого періоду включає: визначення мети і головних завдань основного (похідного) періоду, комплектація групи, вибір району і підготовку документів – кошториси витрат і накази (ухвали) про похід. Цей етап співпадає у часі з перехідним періодом і лише в найбільш складних випадках частково накладається безпосередньо на підготовчий період. У будь-якому випадку доцільно завершити роботу по комплектуванню групи (команди) на цьому етапі, щоб забезпечити якісну підготовку учасників походу у підготовчому періоді.

Важливим інструментом управління підготовкою туриста є поетапні контрольні перевірки фізичної, технічної і теоретичної готовності учасників майбутнього походу на основі контрольного тестування, результатів змагань і медичного контролю. Спеціальні корективи вносяться до підготовки туриста тільки в результаті періодичного і поетапного отримання інформації про стан тренуваності, наприклад, а також по мірі збору і обробки інформації про район майбутнього походу, особливості біокліматичних умов з врахуванням характеристики природних перешкод на планованому маршруті. Ці корективи торкаються не тільки власне тренувального процесу, але також і поетапного плану підбору, виготовлення та випробовування різних видів спорядження і раціонів харчування.

Даючи загальну характеристику організації спортивно-оздоровчих походів, необхідно приділити увагу класифікації маршрутів.

Класифікація маршрутів туристських походів полягає у їх поділі за видами туризму, категоріями та ступенями складності і використовується для виконання туристами-спортсменами розрядних норм та вимог зі спортивного туризму.

Класифікація поширюється на маршрути походів, що здійснюються за видами туризму, визначеними *Правилами змагань туристських спортивних походів*: з пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, мотоциклетного, автомобільного, спелеологічного та вітрильного видів туризму. У порядку зростання протяжності, тривалості та технічній складності маршрутів вони поділяються на I, II, III, IV, V та VI категорій складності (далі - к.с.). Маршрути походів, що мають складність, тривалість або протяжність меншу за установлену Правилами для походів I к.с., відносяться до некатегорійних (в т.ч. походи 1, 2, 3 ступеню складності).

Класифікація походів *за ступенями складності* використовується для виконання юнацьких спортивних розрядів у дитячо-юнацькому туризмі. Враховуючи специфіку дитячо-юнацького туризму, класифікація маршрутів за ступенями складності для автомобільного, мотоциклетного та вітрильного видів спортивного туризму не проводиться.

Категорія складності будь-якого туристського спортивного походу визначається шляхом порівняння його маршруту з класифікованими маршрутами, розробленими для даного регіону, переліками класифікованих локальних перешкод (перевалів, печер тощо). Технічна складність, різноманітність та характер перешкод у поході даної категорії складності повинні бути не нижчі, ніж для класифікованих маршрутів тієї ж категорії складності у даному районі.

Якщо у районі проведення походу відсутні відповідні класифіковані маршрути, при визначенні категорії складності запланованого або вже здійсненого походу слід користуватися Методикою визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів. Зазначеною Методикою слід користуватися і при перевірці категорій складності раніш класифікованих туристських спортивних маршрутів.

При віднесенні того чи іншого маршруту до певної категорії (ступеню) складності за основу беруться три показники: тривалість, протяжність та технічна складність.

Тривалість походу розуміється як мінімальний час у днях, необхідний для проходження маршруту підготовленою групою.

Протяжність походу розуміється як найменша допустима довжина залікового маршруту даної категорії складності. Протяжність маршруту по місцевості з сильно розчленованим рельєфом вимірюється за картами масштабу 1:100000. Отриманий результат помножується на коефіцієнт 1,2 .

Основна частина маршруту повинна бути лінійною або кільцевою (одне кільце) з протяжністю не менше 75% від встановленої для даної категорії (ступеню) складності і включати найбільш складні перешкоди маршруту (для гірських походів - не менше двох найбільш складних перевалів).

Радіальним виходом у поході вважається невелика ділянка маршруту, що проходиться з поверненням до початкової точки. Відстань і природні перешкоди, пройдені у кільцевих радіальних виходах (з поверненням по іншому шляху), зараховуються повністю, а пройдені у лінійних радіальних виходах (з поверненням по тому ж шляху) зараховуються в одному напрямі.

Технічна складність маршруту визначається характером, кількістю та різноманітністю перешкод. Характер перешкод визначається рівнем кваліфікації та технічної майстерності учасників, які необхідні для гарантованого безпечного подолання даної перешкоди. Маршрутам кожної категорії складності відповідає свій рівень труднощі типових для них перешкод. Маршрути більш високих категорій складності містять більш складні у подоланні перешкоди, ніж маршрути попередньої категорії складності. При оцінці маршрутів у першу чергу ураховуються такі перешкоди, які дають туристам технічний досвід, необхідний для забезпечення безпеки у подальших походах.

2. Формування туристичної групи – важливий етап підготовки до турпоходу.

Туристська група відноситься до груп неофіційного, неформального типу, оскільки її основою є добровільне об'єднання людей, пов'язаних спільністю інтересів – участю у туристській подорожі. Членство у туристській групі може бути підтвержене на підставі бажання заявника, підкріпленого запрошенням чи особистим проханням, і за кожним членом групи зберігається право вийти з її складу. Це є свідченням того, що внутрішня структура групи, взаємовідносини і норми поведінки в ній визначаються не правилами субординації і службовою дисципліною, а спільною метою подорожі, характером і особистісними якостями членів туристської групи.

Туристська група створюється не на базі певного трудового колективу (хоча подібні випадки можливі), а формується з односторонців. Як правило, туристська група створюється кожний раз для нового походу, і тривалість її “життя” звичайно не перевищує тривалості походу, включаючи підготовку до нього, і деякий час після його завершення. Найбільш стійким утворенням у групі є її організаційне ядро у складі 1-3, іноді 5 найбільш досвідчених туристів, які є постійними учасниками туристських походів і подорожей.

Характерною особливістю туристської групи є автономність її функціонування. З моменту виходу на маршрут група, як правило, існує самостійно і повністю ізольовано, часто у складних і незвичних умовах, що змушує її членів розраховувати тільки на власні сили і можливості. Це диктує особливі вимоги до фізичної і технічної підготовки учасників, необхідність ретельного добору членів групи з урахуванням їх психологічної сумісності.

Добір учасників туристського походу здебільшого здійснюється на основі туристського досвіду. Психологічна сумісність, на жаль, часто залишається поза увагою організаторів. Як показує досвід, психологічна сумісність набуває особливого значення для міжособових стосунків і психологічного клімату групи в умовах повної її ізоляції на маршруті. Практично проблема зводиться до питання, кому віддати перевагу при комплектуванні групи.

Керівники туристських подорожей іноді підходять до питання включення в групу досвідчених туристів з протилежних міркувань:

- одні вважають за краще взяти менш досвідченого туриста, але наперед виключаючи можливість виникнення рольових конфліктів з приводу претензій на особливу роль у групі;

- інші охоче включають у групу досвідчених туристів, цілком слушно розраховуючи на їх досвід і підтримку.

Основною мотивацією для включення в групу певної особи є її особистісні якості, розуміння нею своєї ролі в групі, контактність, доброзичливість у стосунках з людьми, готовність прийти на допомогу.

Серед рівних за іншими даними претендентів перевага віддається тим, хто має більш врівноважений характер, добре контактує з людьми, може бути цікавим співрозмовником (має певні пізнання в історії, літературі, мистецтві тощо), хто може стати лідером у похідному побуті, дозвіллі.

При комплектуванні групи необхідно свідомо спрямовувати формування міжособових стосунків, заздалегідь передбачати засоби профілактики можливих психологічних конфліктів і непорозумінь, які можуть бути викликані психологічною несумісністю учасників походу.

Психологічна сумісність учасників туристського походу характеризується їх здатністю протягом тривалого часу здійснювати спільну діяльність, маючи стійке бажання продовжувати таку взаємодію і не викликаючи один у одного негативних емоцій.

Керівник групи повинен чітко уявляти, що психологічна сумісність відіграє вирішальну роль у випадку, коли група поставлена у складні, незвичайні умови, викликані обставинами туристського походу. До таких умов у першу чергу належать:

- тривале спілкування з обмеженим колом людей;
- складні зовнішні обставини, що висувають підвищені вимоги до фізичної і моральної стійкості людини.

Низька сумісність (навіть при відсутності явних конфліктів) різко знижує надійність і стійкість колективу, ефективність його діяльності. В разі ускладнення обстановки чи вимушеного продовження тривалості взаємодії часто виникають гострі конфлікти.

Людина має обмежений запас психологічної стійкості. Під час туристського походу виникає цілий ряд факторів, які значною мірою виснажують цей запас (підвищені фізичні навантаження, незадовільне чи одноманітне харчування, тривала відсутність умов для повноцінного відпочинку, хвороби тощо). Дуже складні, часом зовсім несподівані нервово – психологічні навантаження, а іноді й перевантаження виникають у групах, де складають недружні стосунки між туристами, зумовлені їх психологічною несумісністю.

Успіх туристського походу багато в чому залежить від готовності його учасників до самостійних і спільних дій у ситуаціях, що вимагають морально – вольової стійкості, психологічної сумісності, здатності до колективної взаємодії, вміння підтримувати певну психологічну атмосферу в колективі, спрямовану на максимально ефективне функціонування групи при подоланні маршруту чи на індивідуальну і колективну мобілізацію на випадок екстремальних ситуацій.

Туристська подорож вимагає від її учасників не лише фізичної, а й психічної енергії. З практики відомий ряд прикладів, коли добре фізично і технічно підготовлені туристи не могли досягти поставленої мети через невміння уникнути психічних зривів і конфліктів. Тому володіння механізмами формування психологічного клімату в туристській групі, знання ситуацій, що здатні призвести до конфлікту, вміння попередити його чи знайти з нього правильний вихід сприятимуть успішному здійсненню подорожі без неприємностей і розчарувань, без травм і нещасних випадків.

Головними факторами стійкого позитивного психологічного функціонування туристської групи є володіння методикою добору учасників походу, вивіреність методів керівництва групою та її рольова мікроструктура.

Звичайні складові життєдіяльності людини в соціальному середовищі в умовах туристського походу набувають якісно іншого значення і вимагають комплексної психологічної підготовки. Комплексна психологічна підготовка до туристського походу включає індивідуальну, групову і спеціальну підготовку.

Індивідуальна психологічна підготовка передбачає формування гармонійно розвиненої, психічно стійкої особистості, що здатна витримувати значні фізичні навантаження і нервово – психічне напруження. Особливі вимоги висуваються до психологічної підготовки керівника туристської групи.

Групова психологічна підготовка полягає у формуванні психологічно стійкого туристського колективу, в якому нормою стосунків між людьми є колективна взаємодопомога і взаємопідтримка, і який здатен функціонувати протягом тривалого періоду, часом у складних природних умовах. Групова психологічна підготовка є найважливішою частиною комплексної психологічної підготовки учасників туристського походу.

Спеціальна психологічна підготовка спрямована на:

- оволодіння прийомами подолання стресового стану, паніки і страху в аварійних та екстремальних ситуаціях,
- вироблення психологічної здатності до роботи в різних умовах зовнішнього середовища,
- виховання готовності до дії і волі до життя адаптовано до природних умов, рівня соціально – економічного розвитку, політичної ситуації, етнопсихологічних характеристик і стереотипів поведінки населення регіону подорожі.

Визначна роль у формуванні особистості, її індивідуальних особливостей, а тим самим у створенні психологічного клімату в групі належить характеру – системі основних, найбільш окремих якостей людини, що виявляються в її індивідуальних діях, поведінці, спілкуванні з іншими людьми.

Характер визначається типом вищої нервової діяльності та умовами індивідуального життя людини (побутом, родом діяльності, вихованням і навчанням). Знання особливостей характеру людини дає уявлення про її суттєві риси, що, відзначаючись певною сталістю, кожний раз у заданій послідовності виявляються через її вчинки, ставлення до праці, до себе і до інших людей, до суспільних і особистісних цінностей.

Оцінюючи свій темперамент і темперамент інших людей, слід мати на увазі дві важливі обставини:

1. “Чистий” темперамент зустрічається дуже рідко. Найчастіше в людині поєднуються риси різних типів, хоча переважають особливості якогось одного. Для самовиховання важливо знати свій тип темпераменту, підсилювати його позитивні риси і коригувати негативні.

2. Не слід плутати темперамент з характером. Чесним, добрим, тактовним, дисциплінованим або, навпаки, нечесним, злим, грубим можна при будь-якому темпераменті.

Психологічні аспекти безпеки в туризмі.

Розглядаючи питання комплектування туристської групи під кутом зору безпеки майбутнього походу чи подорожі, необхідно акцентувати увагу на наявність у керівника загостреного почуття відповідальності за своїх товаришів. Керівник, як правило, першим виходить на найбільш небезпечну ділянку маршруту, першим кидається на допомогу туристові, що потрапив у біду. Однак це може призвести до трагічних наслідків. Тому члени групи, зі свого боку, повинні дбати про безпеку керівника, стежачи за суворим дотриманням останнім відповідних правил, аж до категоричної вимоги користуватися страховкою, самостраховкою та іншими засобами, спрямованими на попередження нещасних випадків.

Велике значення для досягнення безпеки групи під час походу (особливо в умовах технічно складних категорійних походів) має сходженість групи, що дає змогу кожному з учасників оцінити не лише власні можливості, а й можливості своїх товаришів. Важливо також, що в напруженій ситуації учасники походу розуміють один одного без зайвих слів. Саме ці фактори набувають вирішального значення при подоланні групою найскладніших природних перешкод, необхідності діяти у виключно несприятливих, а то й небезпечних умовах.

Керівники туристських походів I, II, і (частково) III категорій не мають проблем у зв'язку з комплектуванням групи: до її складу входять, як правило, початківці, а також туристи з незначним досвідом участі у походах. Адже перешкод у походах таких категорій складності за звичай, не являють собою серйозної небезпеки для малодосвідчених туристів.

Інша картина спостерігається при комплектуванні туристських груп для походів IV- V, а тим більше VI, категорій складності. Учасників, що мають відповідну підготовку і необхідний досвід для таких походів, як правило, небагато, тоді як число претендентів на роль керівника групи різко збільшується. Тим часом за нормативними вимогами такий кандидат із п'яти категорійних подорожей три повинен пройти як керівник, маючи при цьому спортивний розряд від I до майстра спорту. Крім того, він змушений добирати “кістяк” групи з досвідчених туристів. При цьому група часто виявляється укомплектованою людьми, що не завжди психологічно сумісні. Іноді до складу групи потрапляють зовсім випадкові особи, незважаючи на наявність у них певного туристського досвіду. Якщо під час маршруту, керівник починає розуміти, що з тим чи іншим учасником дуже важко, а то й зовсім не можливо пройти обраний маршрут, він постає перед вибором:

- зійти з маршруту,
- обрати більш легку трасу,
- ризикнути.

В останньому варіанті можливість нещасного випадку різко збільшується.

Одним із суттєвих факторів, що становлять потенційну небезпеку для учасників туристського походу, є підвищене нервово-психічне навантаження, втома, нервовий зрив, що можуть бути викликані різними обставинами. Уникнути цього можна за умови врахування відповідних особливостей людської психіки.

Коли людина відпочиває в нормальних, звичних для неї умовах – “комфортній зоні”, її мозок тримає під контролем лише основні фактори життєдіяльності: дихання, серцебиття та ін. В похідних умовах, і особливо в екстремальних ситуаціях, діяльність її мозку значно активізується. Вона спрямована на аналіз обстановки, прийняття відповідних рішень, що мобілізує весь організм на боротьбу за своє життя всіма можливими способами. Зрозуміло, що в цьому випадку нервове навантаження значно вище, ніж у попередньому.

На керівника туристської групи покладені контроль і відповідальність не лише за свої вчинки, а й за дії кожного учасника походу і всієї групи в цілому. Це додаткове навантаження викликає перевтому. У зв'язку з цим слід по можливості звільняти керівника від частини спільних робіт і чергувань, щоб усунути можливість прийняття ним помилкових рішень з питань, важливих для всієї групи.

Від авторитету керівника, відчуття товариства у групі, рівня дисципліни, психологічній готовності групи до маршруту і т.п. залежить успіх планованого походу, його безаварійність, всебічна корисність походу не тільки для його учасників, але і для колективу, що готував групу до походу.

3. Самоврядування туристичної групи. Туристичні посади в групі.

Туристично-краєзнавча діяльність неможлива без організації самоврядування. Важливим засобом навчання і виховання, формування почуття відповідальності є виконання учасниками обов'язків в туристичній групі. Саме цим у значній мірі й обумовлена педагогічна цінність туристично-краєзнавчої діяльності. З педагогічної точки зору, виконання роботи, необхідної для інших, сприяє розвитку доброзичливості, толерантності, готовності прийти на допомогу іншим. З метою створення структури самоврядування на одному з перших занять туристично-краєзнавчого циклу (підготовчий період) проводиться розподіл посад. Кожен учасник отримує дві постійні посади – адміністративно-господарську і краєзнавчу. У кожній туристичній групі обираються: командир, головний краєзнавець, штурман, завідувач харчуванням, завідувач спорядженням, ремонтний майстер, фізорг, санітар, скарбник, синоптик, редактор щоденника і газети, феоопреатор, культорг. При невеликій чисельності групи, посади можна об'єднувати. Структурно всі обов'язки умовно можна поділити на 3 відділення: 1) відділення життєзабезпечення; 2) техніко-тактичне відділення; 3) культурологічне відділення.

Старшим у відділенні життєзабезпечення є скарбник, крім нього туди входять: завгосп по харчуванню, завгосп по спорядженню, ремонтний майстер.

Робота техніко-тактичного відділення спрямована на здійснення правильного і безпечного проходження обраного маршруту, тому в нього включені: штурман, фізорг, санітар і синоптик. До культурологічного блоку входять: культорг, редактори щоденника і газети, фото та відео-оператори. Головний краєзнавець не включений у жодне відділення, тому що займається керівництвом роботи на краєзнавчих посадах.

«Штатний розпис» у туристичній групі повинен бути добре осмислений самими туристами. Розподіл посад можна провести шляхом відкритого обговорення пропозицій туристів по кандидатурам, а можна у формі ділової гри. Керівник роздає всім чисті листи паперу і говорить: «Припустимо, що вас призначили керівником походу. Вам необхідно вирішити, кого ви візьмете в похід (в межах 15 людей) і як зробите розподіл обов'язків в похідній групі. На себе обов'язки не розподіляйте-ви керівник. У стовпчик напишіть посади, котрі повинні бути, а навпроти них – прізвища» .

Результати переносяться в узагальнену таблицю, з котрої буде видно колективну думку по розподілу обов'язків. Туристам буде цікаво дізнатись, що вийшло з поєднання їх думок. Можливо, відбудеться, спір по окремих кандидатурах. В таких обговореннях переваг і недоліків тих чи інших учасників народжується колектив.

Посади у групі можна поділити на три групи: постійні, тимчасові і чергові. Постійними можуть бути лише ті, котрі забезпечують діяльність групи на протязі підготовки до походу, самого походу, та обробки зібраного матеріалу, звіту. Тимчасові посади – ті, що існують протягом короткого проміжку часу на певних ділянках туристичного циклу. Чергові посади, як правило, розподіляються за графіком всім членам багатоденного походу.

Керівник групи повинен користуватися авторитетом у своїх товаришів, повинен бути ініціативним, чесним та принциповим. До початку походу він розподіляє обов'язки між членами групи, враховуючи їх побажання. В період підготовки та під час проведення походу, він контролює виконання всіма членами групи своїх обов'язків. Спільно з топографом (старший провідник – заступник керівника по маршрутній частині, штурман) приймає участь в

розробці маршруту, в оформленні похідної документації, котру потім сдає в маршрутно-кваліфікаційну комісію (МКК). Складає графік чергування в поході, доводить його до відома всіх учасників. Це знімає у майбутньому поході всі непорозуміння і конфліктні ситуації.

Керівник складає порядок побудови у колону для руху. Це питання організації групи, питання безпеки. Під час походу на керівнику лежить обов'язок по дотриманню режиму. Він повинен проконтролювати, щоб всі учасники вчасно підготувались до сну та не шуміли після відбою; у призначений час підняти всіх і простежити, щоб всі були готові до виходу на маршрут. Також він слідкує за дисципліною, за дотриманнями правил безпеки на маршруті та бівачних роботах. Ввечері, керівник підводить підсумки роботи вдень, а при поверненні – підсумки цілого походу. На ньому лежить відповідальність при складанні звіту про похід.

Провідник (штурман, топограф) в період підготовки до походу він знайомиться по звітам, краєзнавчій літературі та топографічним картам з планованим районом походу. Потім, разом з керівником розробляє маршрут та графік руху. Після затвердження знайомить учасників з маршрутом, забезпечує групу картографічним матеріалом (2-3 комплекти), забезпечує схоронність карт, захист їх від води. Вивчає маршрут по літературі, картам і робить записи в своєму блокноті. Розподіляє ділянки шляху (по кілометрах чи по днях) між черговими провідниками. Готує матеріали для захисту маршруту в МКК. В завдання старшого провідника входить контроль за готовністю чергових провідників, надання їм допомоги. На маршруті він контролює правильність орієнтування, веде хронометраж руху, складає технічний опис маршруту, здійснює внесення необхідних змін та/або доповнень у карту. Під час руху, провідник дає рекомендації фотографу по зйомці необхідних елементів маршруту. Після завершення походу, він готує для звіту загальний опис району походу, відкориговане технічне описання маршруту, доповнені карти з нанесеним маршрутом, рекомендації по проходженню тих чи інших ділянок маршруту.

Головний краєзнавець відповідає за всю пошукову, у тому числі краєзнавчу, пізнавальну і дослідницьку діяльність туристичної групи. Стежить за виконанням пославлених перед групою на даний похід пошукових завдань. Перед походом складає загальний план краєзнавчої роботи на весь туристично-краєзнавчий цикл. Проводить заняття з усіма членами групи, роз'яснюючи, як виконувати доручені завдання, як збирати, оформляти і зберігати зібрані в поході матеріали, вести бесіди з цікавими для групи людьми, записувати їх розповіді. Стежить за ходом підготовки матеріалів, а також проводить заняття по захисту роботи з краєзнавчих посад перед походом. У поході: контролює роботу всіх пошукових груп і окремих слідопитів, заслуховує їх звіти про зроблену роботу. Організовує зустрічі з цікавими людьми, екскурсії в музеї, на підприємства, т.ін. На зборах туристичної групи дає оцінку роботі краєзнавців. Після походу: стежить за обробкою зібраного матеріалу, приймає його від кожного учасника походу і перетворює в єдиний краєзнавчий звіт усієї групи. Готує і узагальнює усний звіт про результати краєзнавчого пошуку. Спільно з усією групою готує краєзнавчі експозиції для шкільного музею (наприклад) і предметних кабінетів за підсумками даного походу.

Скарбник відповідає за фінансове забезпечення походу. Перед походом разом з керівником складає кошторис походу, що містить видаткову і прибуткову частини. Згідно з кошторисом витрат скарбник визначає суму внеску кожного учасника. Забезпечує збір коштів для даного походу та здійснює всі грошові операції під час походу. Після походу разом з керівником складає звіт про витрати. Протягом усього туристично-краєзнавчого циклу стежить за правильною і ощадливою витратою грошей, веде ретельний облік зроблених витрат.

Завідувач харчуванням відповідає за якісне харчування учасників походу. Перед походом: складає приблизне меню на кожен день походу і робить розрахунки необхідних продуктів на весь похід. Після складання меню і проведення розрахунків кількості продуктів харчування, завідувач харчуванням організовує закупівлю і підготовку продуктів харчування до походу. Найвідповідальніший етап роботи завідувача харчуванням - це пакування

продуктів. Завідувач харчуванням разом із завідувачем спорядженням розподіляють групове спорядження і продукти таким чином, щоб вагові характеристики вантажу були рівні між учасниками. У поході: завідувач харчуванням веде суворий облік витрат продуктів, стежить за їх збереженням і придатністю до вживання, керує роботою чергових кухарів, організовує купівлю продуктів харчування в населених пунктах на маршруті. На вечірніх лінійках завідувач харчуванням дає оцінку роботі чергових кухарів, а наприкінці походу визначає кращу бригаду кухарів. Після походу завідувач харчуванням складає звіт, до якого входять: перелік взятих у похід продуктів харчування з їх ваговими характеристиками, а також рекомендації про можливість придбання продуктів харчування на маршруті чи в процесі під'їзду до нього, про наявність їстівних "дарунків природи" на маршруті-ягід, грибів, риби і т.д.

Завідувач спорядженням відповідає за підбір і підготовку групового й особистого спорядження. Перед походом: складає списки необхідного на даний похід групового й особистого спорядження. У поході: стежить за збереженням групового спорядження. Контролює роботу відповідальних за вогнище, стежить за дотриманням правил безпеки при користуванні вогнем і при рубанні дров. На лінійках туристичної групи дає оцінку стану майна і роботі відповідальних за вогнище. Після походу: приймає від учасників групове спорядження, перевіряє його стан, разом із членами групи ремонтує і чистить майно, здає його на склад. Складає рекомендації з використання спорядження в поході для звіту.

Ремонтний майстер відповідає за технічно справний стан спорядження. Перед походом: підбирає ремонтний інструмент, а також запасні частини для групового й особистого спорядження (див. додаток 8). Разом із завідувачем спорядженням робить огляд і ремонт групового спорядження. Перевіряє справність особистого спорядження. У поході: стежить за станом наметів, майна для вогнища і суспільного посуду, у разі потреби робить ремонт. Допомогає учасникам походу в лагодженні спорядження особистого користування. Після походу: разом із завідувачем спорядженням організовує

ремонт і упорядкування групового спорядження. Складає звіт про виконання ремонтних робіт у поході.

Фізорг відповідає за фізичний стан учасників походу. Перед походом: підбирає з урахуванням специфіки даного походу (пішого, гірського, водного й ін.) необхідні вправи, для тренувань і ранкової зарядки в підготовчий період і для ранкової зарядки в поході. Організовує і проводить тренування учасників походу і складання контрольних нормативів. Забезпечує групу спортивним інвентарем. У поході: зранку проводить загальну гігієнічну гімнастику, а на привалах - розминку для зняття втоми. Стежить за режимом руху і за фізичним навантаженням кожного учасника походу. Організовує на днюваннях спортивні ігри, шахово-шашкові турніри, розваги. Після походу: проводить тренування, приймає контрольні нормативи - підтягування на перекладині, згинання рук в упорі, утримання кута у висі, присідання на одній нозі, стрибок з місця в довжину, біг на довгі дистанції.

Санітар відповідає за медичне забезпечення походу. Перед походом: організовує медичний огляд учасників походу, збирає і перевіряє медичні довідки, що допускають учасників до туристичного походу. Готує і комплектує медичну аптечку. Разом із завідувачем спорядження перевіряє особисте спорядження туристів, а з завідувачем харчуванням -якість придбаних продуктів і санітарний стан суспільного посуду. У поході: стежить за станом здоров'я, режимом дня і харчування учасників, за дотриманням ними правил особистої гігієни і суспільної санітарії. Надає першу допомогу і видає ліки. Разом з фізоргом проводить тестування для визначення працездатності учасників.

Після походу: складає звіт про виконану роботу в поході. Якщо похід був складним, категорійним, то організовує медичний огляд учасників походу.

Синоптик. В його обов'язки входить стежити за станом погоди протягом походу і передбачувати її зміни. Необхідність роботи на цій посаді викликана питаннями безпеки. Наприклад, якщо зранку за природними ознаками передбачається погіршення погоди, то необхідно внести корективи у маршрут походу. Відповідно синоптику в підготовчий період необхідно вивчити

природні ознаки передбачення погоди для місцевості майбутнього походу. У поході ведуться спостереження за умовами погоди, її змінами, що фіксується у блокноті, складається прогноз на наступні дні. Після походу: складає звіт про виконану роботу, допомагає штурману у складанні графіку походу.

Культурний організатор відповідає за проведення усіх культурних заходів у туристично-краєзнавчому циклі. Перед походом: планує і керує проведенням усіх культурних заходів: відвідування виставок, кінотеатрів і театрів, концертів, проведення КВК, вечора пісні, вікторин, конкурсів і т.д. Складає репертуар концертної програми і проводить репетиції з її учасниками. Забезпечує групу необхідним інвентарем (гітара, піснярі, радіоприймач). У поході: проводить заплановані культурні заходи. На зборах туристичної групи оцінює роботу кожного учасника агітбригади. Після походу: готує і проводить виступ групи на звітному вечорі з концертом.

Редактори щоденника і газети відповідають за своєчасне і правильне відображення життя туристичної групи. Перед походом: готують необхідні канцелярські товари для випуску похідної газети і ведення записів у щоденнику. Разом з командиром групи складають графік роботи чергових редактора газети та редактора щоденника. Підбирають і погоджують з усією групою назву газети і її девіз. У поході: організовують роботу чергових редакторів на великих привалах і днюваннях. Контролюють якість записів у щоденнику і редагують щоденник і газету. На лінійках зачитують записи, оцінюють роботу чергових редакторів. Після походу: беруть участь в обробці зібраних матеріалів, брошурують газети і визначають кращу газету даного походу, беруть участь у підготовці вечора-звіту.

При складанні щоденника походу, для досягнення розмаїтості описів, необхідно кожному черговому кореспонденту видавати окремі аркуші паперу. У щоденник заносять не опис маршруту, а події з життя групи. Оформляти газету (листок) найкраще на папері форматом А4 (210x296мм) чи А3 (296x420мм). Газета повинна відображати цікаві події і факти даного дня, особливості природи тощо. Увечері газету виставляють на загальний огляд і на зборах її оцінюють.

Фотооператор відповідає за складання фотозвіту про похід. Перед походом: займається придбанням необхідних кінофотоматеріалів, визначає кількість і якість кінофотоапаратури. Кількість плівок залежить від днів походу і кваліфікації оператора. Вважається достатнім одна фото плівка на три-чотири дні походу. При наявності відеокамери кількість касет підбирається відповідно до сценарію зйомок. Для цифрових фото та відеокамер забезпечуються акумулятори та карти пам'яті в залежності від тривалості походу.

Разом з командиром групи оператор складає графік роботи чергових операторів - по двох на один похідний день. Готує сценарій кіно-фотозйомок. У поході: забезпечує чергових фотографів усім необхідним інвентарем. Стежить за проведенням зйомки відповідно до сценарію. На зборах туристичної групи оцінює роботу чергових фотооператорів. Після походу: керує обробкою всього кінофотоматеріалу, виготовленням фотогазет, стендів, відеофільму і слайдфільму про похід. Готує фотоматеріал для письмового звіту групи. Бере участь у підготовці і проведенні звітнього вечора по даному походу.

Крім двох постійних похідних посад - адміністративно-господарської і краєзнавчої - кожен учасник походу виконує роботу на **чергових посадах**. Виконання обов'язків чергових дозволяє швидше опанувати різноманітними туристичними вміннями і навичками, зробити життя в поході наповненим різноманітною, самостійною діяльністю. З метою повного охоплення всіх учасників походу всіма черговими посадами деякі чергування здійснюють бригади по дві людини. У тому випадку, якщо група не численна, то кожен виконує по дві чергові посади. Доцільно поєднувати наступні чергові посади: 1) командир - штурман; 2) кухар - відповідальний за вогнище; 3) санітар - фізорг; 4) культорг - фото оператор і так далі. Об'єднання цих посад обумовлено характером роботи кожної посади.

4. Методи фіксації інформації під час туристського походу.

Традиція здійснення регулярних спостережень за станом навколишнього середовища під час експедицій, походів веде свій відлік від античності. Сьогодні результати фіксуються в польових географічних і геологічних

щоденниках, бортових корабельних журналах, щоденниках натуралістів за принципом: «Те, що не записано, не спостерігалось!». Слід мати на увазі те, що вся інформація (записи, фотографії, відео матеріали, відібрані зразки тощо), зафіксована учасниками турпоходу, є важливими науковими і практичними документами. Вони мають обов'язково супроводжуватись нумерацією і підписами з вказанням місця, часу і авторства. Основна вимога до такого спостереження – уважність у його проведенні, достовірність і вичерпність одержаних даних.

Спостереження під час туристського походу фіксуються у *польовому щоденнику*. Серед об'єктів спостереження – весь комплекс географічних факторів: метеорологічні умови (стан атмосфери), гідрологічні (водні об'єкти), геоморфологічні (особливості побудови рельєфу), ґрунтознавчі (особливості ґрунтового покриву і будова ґрунтів), геоботанічні (рослинний покрив), зоогеографічні (тваринний світ), ландшафтні (природні територіальні комплекси), економіко-географічні (територіально-виробничі комплекси), країнознавчі (природні умови, особливості господарства, етнічний склад населення). Результати спостереження узагальнюються за допомогою картографічного зображення.

Основні прийоми і правила ведення польового щоденника. Краще використовувати загальний зошит в клітинку з цупкою обкладинкою і прив'язаною до нього ручкою чи олівцем. Для абрисів, кроків і зарисовок у кінці щоденника вклеюють кілька аркушів міліметрового паперу і кальки. Необхідно мати у щоденнику також календар. На титульному аркуші обов'язково вказується належність групи до певного відомства, організації, а також дані про власника щоденника (П.І.Б. та номер телефону) на випадок аварійної ситуації чи коли щоденник буде загублено.

Змістовний аспект щоденника визначається практичним досвідом і особистими якостями його власника. Обов'язковими вимогами до ведення щоденника є інформативність і компактність записів. Існують спеціальні методики конспектування, але на практиці кожний, як правило, користується своїм підходом.

Найбільш швидким і вичерпним способом фіксування інформації є стенографія, але це вимагає спеціальної підготовки і часу для її дешифрування (як, до речі, і переписування тексту з аудіо записів).

Зручні в користуванні електронні щоденники і автономні переносні (портативні) міні-комп'ютери (ноутбуки, нетбуки, субноутбуки, планшетні комп'ютери) та смартфони. Але вони, крім високої ціни ще вибагливі до умов експлуатації, тому звичайний зошит ще довго залишатиметься незамінним і надійним засобом фіксації інформації.

Найбільш поширеними способами запису спостережень є: . телеграмний спосіб, при якому свідомо пропускаються знаки пунктуації, службові частини мови. Сам текст нагадує текст телеграми.

Абревіатурний спосіб, суть якого полягає в тому, що найбільш вживані слова, слова, словосполучення, назви записуються за допомогою лише їх початкових літер. Абревіатури завжди записуються великими літерами, і доцільно на окремій сторінці розшифрувати умовні позначення. При використанні цього способу не слід захоплюватись.

Спосіб скорочення закінчень має в своїй основі відкидання суфіксів і закінчень у довгих словах із збереженням коренів слів та префіксів, що дозволяють дешифрувати ці слова.

Практикуються, як правило, різні комбінації цих способів, на розсуд автора записів. У щоденнику обов'язково повинні бути відведені поля шириною 2-3 см для коментарів, розрахунків, зауважень, уточнень, додаткових записів на випадок, коли щось пропущено.

Використання зарисовок, абрисів, кроків. Оскільки фотографія не здатна відобразити точно плоскі форми рельєфу, рослинний покрив, геологічні відслоєння, ін. на практиці використовують ескізні перспективні зарисовки, які супроводжуються пояснювальними записами. У похідних умовах вони виконуються простим олівцем. При наступній обробці матеріалів малюнки в окремих випадках обводять тушшю.

Виконання зарисовок вимагає наявності додаткового обладнання, в числі якого – бінокль для розгляду віддалених об'єктів, особливостей рельєфу,

рослинного покриву тощо; компас для орієнтування на місцевості, необхідний при виконанні ландшафтних зарисовок. Ескізи обов'язково супроводжуються позначенням азимутів в градусах або стрілка північ-південь.

Ландшафтні ескізні зарисовки завжди виконуються в перспективі, що може бути лінійною або тональною (повітряною).

Однакові за розміром об'єкти, розташовані один за одним, по мірі їх віддалення від спостерігача, здаються все меншими, їх сторони – вужчими і коротшими. Паралельні лінії, що йдуть у напрямі нашого погляду, ніби сходяться в одній точці. Це явище називається лінійною перспективою. Точка перетину цих паралельних ліній називається головною точкою сходження і завжди лежить на лінії горизонту і на рівні очей спостерігача. Лінія горизонту визначає напрямок більшості ліній на малюнку: вони орієнтовані знизу вгору або навпаки, в залежності від місця перебування спостерігача.

Якщо спостерігач сидить на землі, то лінія горизонту опускається вниз, а всі об'єкти ніби витягуються знизу вгору. Коли спостерігач прямує вгору, то лінія горизонту піднімається, а всі об'єкти ніби притискаються до землі. В разі, коли точки сходження виходять за межі малюнка, побудова перспективи визначається суто геометричними законами.

Для відтворення ландшафту, виявлення масштабного співвідношення окремих об'єктів (елементів рельєфу, рослинного покриву тощо), побудови плану, їх розміщення найбільш зручною є найвища точка спостереження. В цьому разі лінія горизонту знаходиться високо, погляд може охопити значну територію. Якщо площина малюнка розташована нижче лінії горизонту, то це зображення називається перспективою з висоти пташиного польоту.

Зображення об'єктів на ескізних зарисовках диктується не тільки законами лінійної перспективи. Тональна, або повітряна перспектива має своєю основною здатність повітряного середовища згладжувати тональні співвідношення і яскравість фарб (явище поступового згасання тонів і зміни кольору із збільшенням відстані). Насиченість повітря парами води, пилом, а також умови освітлення є факторами, що посилюють цей ефект.

Тональна перспектива виконується за допомогою штрихового малюнка, при цьому варіюються товщина і напрямок штрихів. Форми рельєфу і об'єкти, розташовані поблизу, зображуються товщими лініями, штриховка наноситься більш щільно. Більш віддалені об'єкти тонкими і навіть переривчастими лініями. Сусідні об'єкти зображуються більш детально, віддалені – схематично.

Враження тривимірності географічних об'єктів досягається за допомогою відтворення їх форми і об'єму, тобто висоти, ширини і довжини шляхом обведення контурів і з використанням штриховки. Лінії повинні бути чіткими геометрично рівними. Штрихи повинні не перевантажувати малюнок, а тільки передавати обриси об'єкта.

Способи зображення окремих елементів ландшафту. Рельєф зображується гранично спрощено – за допомогою різних за довжиною, нахилом і кривизною ліній. Рівні чи хвилясті лінії схилів, що не мають різких зламів і кривизни, відтворюють, як правило, м'який увалистий рельєф. Ламані і звивисті лінії, що окреслюють бровку, виходи корінних порід на схилах, використовуються для зображення розчленованого рельєфу. Поєднанням різноспрямованих ліній, зображують днище яру, балки, гребенеподібний вододіл. Іноді для відтворення ерозійних елементів рельєфу застосовують штриховку. Всі штрихи обов'язково повинні передавати форму рельєфу і наноситися в напрямку падіння схилів.

Рослинність. Схематичне зображення – лісів найчастіше виконується нанесенням силуету за допомогою ламаних і хвилястих ліній, чагарникові зарості - в такий самий спосіб, але дрібніше. Окремі дерева відмічаються лише в тому разі, якщо вони знаходяться на передньому плані. При цьому широко використовуються різні види штриховки, особливо для зображення трав'янистої рослинності, яке деталізується тільки на передньому плані. Трав'яниста рослинність зображуються лише стосовно відповідних географічних зон (степу, напівпустелі, саванни).

Гідрологічні об'єкти. Воду у спокійному стані зображують вертикальними або горизонтальними штрихами, що наносяться з урахуванням відображення в ній відповідних силуетів. При наявності течію та хвилювання, застосовують лінії різноманітної звивистості та довжини.

Оформлення зарисовок. Перш ніж приступити до роботи, необхідно чітко визначити об'єкт і мету зображення, обрати формат, визначити основні і другорядні плани. Наявність переднього плану завжди передає масштабність і глибину, відсутність середнього плану підкреслює різницю в розмірі об'єктів переднього і заднього планів, сприяючи посиленню просторового ефекту.

Точність, ясність і виразність зарисовки, забезпечується суворим дотриманням основних принципів її побудови: 1) проаналізувати ландшафт; 2) визначити межі горизонту і нанести лінію горизонту; 3) встановити точку головного сходження шляхом умовного продовження паралельних ліній, що йдуть у напрямку погляду спостерігача і окреслюють об'єкти спостереження; 4) у процесі роботи не можна змінювати точку спостереження, оскільки кут зору повинен залишатися той самий; 5) суворо дотримуватись масштабного співвідношення, пропорцій між об'єктами, а також відповідальності між горизонтальним і вертикальним масштабами малюнку. Оцінка співвідношення ширини, довжини і висоти об'єктів здійснюються за допомогою олівця, який тримають у витягнутій руці обов'язково у вертикальній площині і перпендикулярно до уявних променів, що окреслюють об'єкт; 6) зарисовка виконується у стійкій послідовності: від загального до часткового; лише після закінчення схематичного контурного зображення можна перейти до деталей; 7) всі об'єкти супроводжуються встановленими умовними позначеннями або підписуються; 8) малюнок повинен супроводжуватися просторовою орієнтацією (на ньому позначається стрілка "Північ-Південь" або підписуються азимути головних об'єктів зображення); 9) додаткові дані включають номер малюнка, дату його виконання, стислий зміст, місце, з якого було виконано зарисовку, текстове пояснення до неї, прізвище виконавця.

Крім перспективних зарисовок, у щоденнику вміщується також спеціальні креслення – абрис і кроки.

Абрис – окомірно виконане креслення, на якому позначаються усі об'єкти, а також цифрові дані вимірювань кутів повороту маршруту і відстані між ними. На абрисі вісь руху, незалежно від поворотів маршруту, зображується прямою лінією на всю довжину сторінки. У вихідній точці і біля

всіх кутів повороту маршруту визначають азимут кожного його відрізка і відстань між точками повороту руху. Всі відстані для абрису вимірюються парами кроків, часом руху або крокоміром і заносяться у щоденник без дотримання масштабу, але з обов'язковими цифровими позначеннями.

Всі значні об'єкти, розташовані на маршруті в межах візуального сприйняття, наносяться за допомогою окомірної зйомки. Напрямки візування на оточуючі об'єкти позначають пунктирними стрілками, на кінці яких зображується сам об'єкт або вказується його назва, зазначаються відстань до нього і азимут. В разі необхідності робляться додаткові уточнюючі записи для складання легенди.

На основі абрисів за допомогою транспортира масштабної лінійки складають кроки. Відстані наносяться в певному масштабі, кути відкладаються відповідно до записів і позначень, нанесених на абрисі. Кроки можуть бути також самостійною зйомкою.

Кроки – детальне зображення певного відрізка шляху чи окремої ділянки місцевості, що виконується за допомогою окомірної компасної зйомки безпосередньо в польових умовах під час маршруту. Кроки застосовують при прокладанні маршруту; подоланні складних його ділянок, визначенні місця привалу, а також у разі необхідності спеціального дослідження місцевості (геологічні оголення, долини річок, рослинний покрив тощо). Кроки складають також у тому разі, коли необхідна більш докладна інформація про дану місцевість, ніж та, що наявна в картографічних матеріалах. Крім того, кроки застосовуються з метою коригування і уточнення маршруту, яким просувається група.

В залежності від довжини маршруту і міри його деталізації кроки виконують у масштабі від 1:25 000 до 1:100 000. На маршруті проводять зйомку дороги (вісь руху) і місцевості по обидва боки від неї на відстані 250 - 500 м. Усе, що не можна відобразити в системі умовних позначень, доповнюють легендою, яка записується на полях щоденника. Просторова орієнтація позначається стрілкою “Північ-Південь”.

Режим ведення щоденника. Режим ведення щоденника подорожі можна умовно розподілити на денний і вечірній. Протягом дня (якщо не передбачено нічних спостережень) систематично ведуться записи, зарисовки. Увечері щоденник доцільно ще раз проглянути, систематизувати записи внести необхідні доповнення, завершити оформлення зарисовок, скласти кроки маршруту, підсумувати виконану роботу і визначити завдання на наступний день.

Рекомендована література:

1. Закон України Про туризм від 18 листопада 2003 року N 1282-IV (зі змінами і доповненнями) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1282-15>
2. Закон України Про фізичну культуру і спорт від 24.12.1993 № 3808-XII // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12>
3. Булашев О.Я. Теорія і методика спортивного туризму для студентів першого курсу (за кредитно-модульною системою), Харків:ХДАФК, 2007. – 230 с. – укр.
4. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм. Навч. пос. – Тернопіль: Навчальна кига – Богдан, 2009. – 304 с.
5. Дмитрук О.Ю., Щур Ю.В. Спортивно-оздоровчий туризм. Навч. Пос. – 2-е вид., перероб. Та доп. – К.:Альтпресс, 2008. – 280с.
6. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Карпати 2003.
7. Константинов Ю. С. Теория и практика спортивно-оздоровительного туризма: учеб. пособие / Ю.С. Константинов; Российская международная академия туризма; Федеральный центр детско-юношеского туризма и краеведения. – М :Советский спорт, 2009. – 392 с.
8. Пасечный П.С. Путешествуйте на здоровье! // Новое в жизни, науке, технике. Серия “Физкультура и спорт”, № 7. – М.: Знание, 1988.
9. Садикова С.Н. 1000 + 1 совет Туристу. Школа выживания. Минск, 1999.
10. Остапец А.А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе. М., 1986.
11. Тимошенко Л. О. Спортивний туризм : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. – Л. : ЛДУФК, 2012. – Ч. 1. – 148 с.

12. Тимошенко Л. О. Спортивний туризм : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 ч. / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. – Л. : ЛДУФК, 2014. – Ч. 2. – 176 с.

Допоміжна:

13. Данилевич М. В. Использование современных информационных технологий при разработке туристических маршрутов / М. В. Данилевич, А. О. Кухтий, А. П. Голод // Профессиональное педагогическое образование студентов вуза: проблемы и перспективы (научно-педагогическая школа М. Е. Кобринского) : материалы междунар. науч.-практ. конф. Ч. 2 : Инновационные технологии в сфере туризма, гостеприимства, рекреации и экскурсоведения. – Минск, 2008. – С. 153–156.

14. Кухтій А. О. Вплив пішохідного туризму на функціональний стан організму студентів (на прикладі спеціальності «Туризм») / Кухтій А. О., Лабарткава К. В. // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : [зб. наук. пр.]. – Київ, 2011. – Вип. 13. – С. 290 – 295.

15. Лабарткава К. Проект екостежки для походу вихідного дня студентів ЛДУФК / Костянтин Лабарткава, Валентина Лабарткава // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. - Львів, 2014. - С. 298–302.

16. Лабарткава К. В. Фізична працездатність студентів-туристів в походах залежно від навантаження з наплічниками та доповідних тренувань / Лабарткава К. В. // Психолого-педагогические и медико-биологические вопросы организации занятий в физическом воспитании и спорте : Междунар. электрон. науч.-практ. конф. – О., 2011. – С. 100 – 102.

17. Оздоровчий туризм : анот. бібліогр. покажч. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів : [б. в.], 2017. – 21 с.

18. Павленчик Н. Ефективність використання туристичних ресурсів Львова / Павленчик Н. // Економіко-соціальні відносини в галузі фізичної культури та сфері обслуговування : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 2019. – С. 104–107.

19. Приступа Є. Н. Інтереси і потреби молоді у сфері проведення культурно-спортивних заходів / Є. Н. Приступа, Т. В. Палагнюк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х., 1999. – № 1. – С. 4–6.

20. Приступа Є. Н. Формування національної свідомості засобами туристично-краєзнавчої роботи / Є. Н. Приступа, Г. М. Гуменюк // Ідея національного виховання в українській і психолого-педагогічній науці ХІХ–ХХ ст. : зб. наук. ст. Всеукр. наук.-практ. конф. – Коломия, 1997. – С. 200–202.

21. Спортивний, спортивно-оздоровчий туризм : анот. бібліогр. покажч. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів : [б. в.], 2017. – 21 с.

22. До проблеми фізкультурно-оздоровчої освіти студентів / Щур Лідія, Грибовська Ірина, Іваночко Вікторія, Музика Федір // Науковий

часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. пр. – Київ, 2014. – Вип. 11(52)14. – С. 149–153.

23. Технологія розробки, організації та проведення туристичних маршрутів : лекція / розроб. Худоба В. В., Лабарткава В. К. - Львів, 2019. - 20 с.

24. Тимошенко Л. О. Спортивно-оздоровчий туризм : метод. вказівки до виконання контрольних робіт студ. VI курсу заоч. форми навч. спец. " Спортивно-оздоровчий туризм" спец. "Фізичне виховання" / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. - Львів : ЛДУФК, 2011. - 54 с.

25. Холявка В. З. Розвиток туристичної діяльності на Львівщині / В. З. Холявка, М. І. Філь // Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю ф-ту міжнар. туризму та управління персоналом Запорізького національного технічного університету (30–31 березня 2017р.). – Запоріжжя, 2017. – Т. 1. – С. 387–389.

26. Худоба В. В. Безпека туристичних подорожей : лекція / Худоба В. В. - Львів, 2018. - 12 с.

27. Худоба В. В. Форми та види туристичної діяльності : лекція / Худоба В. В. - Львів, 2018. - 15 с.

28. Худоба В.В. Проектування туристичних маршрутів на території НПП “Сколівські Бескиди” / Худоба В.В., Тимошенко Л.О., Руминська З.Р. // Географія та туризм: наук. зб. – Київ, 2016. – Вип. 36. – С. 93–101.

29. Pavlenchuk N. Concerning the Problems of Reforming the Tourism Sphere in Ukraine / Nataliia Pavlenchuk // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science, Culture, and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 302.